

Ján Zápoľský očami súčasníkov i nasledovníkov*

Eva Frimmová

JÁN ZÁPOLSKÝ THROUGH THE EYES OF CONTEMPORARIES AND SUCCESSORS

This paper presents a portrayal of Ján Zápoľský the man, based on historical documents and literary output. Zápoľský, the only king on the Hungarian throne (from 1526 to 1540) to come from what is nowadays Slovakia, is one of the most contradictory figures in Hungarian and Slovak history. He was *de iure* elected Hungarian king, but Ferdinand I of Habsburg also had a claim to the throne based on hereditary arrangements, resulting in an insoluble situation which led both men to act in a way that only exacerbated the entire marasmus brought about at the time primarily by Ottoman incursions and their influence on the territory.

KEYWORDS:

Ján Zápoľský; Ferdinand I of Habsburg; Hungary; Ottoman problem; early 16th century

Ján Zápoľský sa považuje za jednu z najrozporupľnejších postáv uhorských, resp. aj slovenských dejín, keďže bol jediným kráľom na uhorskom tróne (1526–1540) pochádzajúcim z územia dnešného Slovenska. Na základe rodinných väzieb a dedičstva patril k najmocnejším mužom Uhorska, bol spišským grófom i sedmohradským vojvodom; taktiež bol rodinne prepojený s poľským kráľom Žigmundom I. Jagelovským. Stál na čele tzv. pronárodnej strany a mal mimoriadnu podporu najväčších uhorských prelátov a magnátov. Tieto okolnosti zvýšili Zápoľského úsilie v pomoháčskom období, keďže sa snažil vymaniť krajinu spod moci Habsburgovcov a viesť ju v nezávislom duchu ako uhorský kráľ — protikráľ Ferdinandovi. Priviedlo ho to k vojne s Ferdinandom I. Habsburským odohrávajúcej sa jeden a pol decénia hlavne na Slovensku, pričom využíval spoluprácu s tureckým sultánom, čo prirodzene negatívne ovplyvnilo hodnotenie jeho konania súčasníkmi i nasledovníkmi.

Osobnosť Jána Zápoľského rozdielne vnímali súčasníci v Uhorsku v súvislosti s Moháčom, pretože sa „hľadali vinníci“ zodpovední za porážku, a teda aj za rozpad stredovekého Uhorského kráľovstva. Osobitne treba pripomenúť jeho predošlé veľké zásluhy v protitureckých bojoch i v súvislosti s potlačením Džozovho povstania. Keďže patril vďaka dedičstvu medzi najbohatších magnátov krajiny: vlastnil sedemdesiat dva hradov a panstiev po celej uhorskej krajine, dalo sa predpokladať, že bude v kariére závatne postupovať. Bol všeobecne považovaný za vhodného nástupcu na uhorský trón, najmä keď kráľ Vladislav II. Jagelovský bol stále bezdetný a na jeho návrh sa na Rákošskom sneme pri Pešti 24. apríla 1505 odhlasoval zákon, že Uhri si v budúcnosti nezvolia za kráľa cudzinca, ale veľmoža domáceho pôvodu.¹ Keď sa na-

* Štúdiá vznikla v rámci grantu VEGA č. 2/20062/125 „Ponímanie a koncepcie novovekej historiografie“ v Historickom ústave SAV.

1 Nicolaus ISTVANFFIUS — Johannes Jacobus KETTELER, *Regni Hungarici historia post obitum Matthiae Corvini regis XXXIV, quo apostolicum hoc regnum Turcarum potissimum armis*

rodili kráľovské deti, v roku 1503 Anna a v roku 1506 Ľudovít, bolo prirodzené, že sa usiloval o ruku mladej jagelovskej princeznej a dvakrát o ňu aj požiadal. Odmietli ho, pretože do hry vstúpil cisár Maximilián, ktorý sa usiloval o uhorskú korunu už dávno predtým — v zmluve s Korvínom z roku 1464² sa uvádza, že ak nebude mať zákonného dediča, dostanú uhorskú korunu Habsburgovci, podobne sa uvádzalo v zmluve s Vladislavom II. z roku 1491.³ V snahe vylúčiť akékoľvek iné príležitosti a obmedziť vplyv Jána Zápoľského na uhorskom kráľovskom dvore a jeho úsilie o trón, viedol cisár od narodenia Jagelovských detí tajné rokovania s kráľom Vladislavom prostredníctvom lekára a diplomata Jána Kuspiniána. Nakoniec sa všetko udialo podľa cisára, pretože on nenechal nič na náhodu a zabezpečil si podporu z viacerých strán. Dokonca si získal i svojho odporcu, Vladislavovho brata poľského kráľa Žigmunda Jagelovského, veľkého Zápoľského prívrženca, tak, že mu urobil ústupky vo veci sporu o zvrchované práva v Prusku a vplyvu v Uhorsku. Žigmund dosiahol potvrdenie práv z tzv. Toruňského mieru, zároveň upustil od podporovania tzv. „národnej strany v Uhorsku“ a nakoniec súhlasil so svadbou Jagelovcov a Habsburgovcov i s Maximiliánovým tátorstvom mladého Ľudovíta Jagelovského. Žigmund takto zmenil svoju politiku, aj keď mal za ženu Zápoľského sestru Barbaru († 1515) a v tomto čase s ňou čakal dieťa.

Rok 1515 bol z celoeurópskeho hľadiska mimoriadne dôležitý, pretože sa vtedy odohrali dvojité zásnuby habsburských a jagelovských potomkov, ktoré považujeme za prvý impulz a aj právny podklad na vznik budúcej habsburskej monarchie. Dňa 22. júla sa vo Viedni zasnúbili princezná Anna Jagelovská a arcivojvoda Ferdinand Habsburský, ale aj princezná Mária Habsburská a český kráľ Ľudovít II. Jagelovský. Uvedená udalosť z roku 1515 je známa ako „Prvý viedenský kongres“, ale prípravné rokovania sa konali po dobu štyroch mesiacov v Bratislave. Tieto udalosti zaznamenal Richard Bartolini, ktorý bol v službách pápežského a cisárskeho vyslanca Matúša Langa, vo svojom diele *Hodoeporicon*.⁴ Veľmi dobre vykreslil aj celkový postoj, aký prevládal v tom čase voči Jánovi Zápoľskému v cisárskych a kráľovských kruhoch. Znížil jeho zásluhy pri potlačení Dóžovho povstania v roku 1514, ktoré sa ukončilo práve vďaka jemu, jeho bratovi Jurajovi a palatínom: súčasnému Imrichovi Perénimu i budúcemu Štefanovi Bátorimu, podľa Bartoliniho vďaka kráľovi Vladislavovi, Jánovi Bornemisovi a len čiastočne Jánovi Zápoľskému. Na inom mieste komentoval jednu menšiu prehratú bitku pri Belehrade s Turkami, že prišiel: „O ochrannú po-

barbare invasum libris XXXIV [...] Accedit Auctarium usque ad annum M.D.CC.XVIII, Coloniae Agrippinae 1724, s. 33; Peter KULCSÁR, A Jagelló — kor, Budapest 1981, s. 129–130.

- 2 *Tractatus concordiae inter Fridericum imperatorem et dominum Matthiam, Hungariae regem, super successione in eodem regno conclusus. Datum anno 1464, sine loco et typografo, 1486.*
- 3 *Tabulae concordiae inter Fridericum III. imperatorem et Maximilianum regem ab una, et Vladislaum, Hungariae et Boemiae regem ab altera parte sancitae his legibus, Posonii, die 7. Novembris anno 1491, in: Adamus Franciscus KOLLAR, Ursini Velii De bello Pannonico, Vienne 1762, s. 238–260.*
- 4 Riccardus BARTOLINI, *Hodoeporicon, id est itinerarium reverendissimi in Christo patris et domini domini Mathei sancti Angeli cardinalis Gurcensis coadiutoris Saltzburgensis generalisque imperii locumtenentis, quaeque in conventu Maximiliani caesaris augusti serenissimorumque regum Vladislai, Sigismundi ac Ludovici, memoratu digna gesta sunt, Viennae 1515, 138 s.*

sádku, ktorú si tam udržiaval z dychtivosti po sláve“, aby ľahšie získal ruku kráľovej dcéry. Pritom Zápoľský mal ex offio k dispozícii ochrannú posádku na strategických miestach, keďže bol od roku 1507 najvyšším kráľovským kapitánom („supremus et generalis regni capitaneus“). Počas uvedených rokovaní o zásnubách došlo v Bratislave dňa 30. apríla k požiaru, ako píše Bartolini, kedy zhorelo sídlo uhorského kráľa spolu s tretinou mesta. Bolo isté podozrenie, že ho založili Zápoľského prívrženci, dokonca sa zachovali záznamy, že vypukol naraz na troch miestach, čo by sa dalo chápať ako výraz neuznania jeho osobnosti i zmarených nádejí.⁵ Napriek tomu, že sa veľmi snažil v protitureckej obrane a pri Dóžovom povstaní, nestal sa ani poručníkom Vladislavovho syna Ludovíta po jeho smrti v roku 1516 a ani palatínom v roku 1519.

Omnoho zložitejšia situácia nastala v roku 1526, keď došlo 29. augusta k porážke mladého uhorského kráľa Ludovíta II. pri Moháči tureckým sultánom Sulejmanom. Štefan Brodarič na základe hodnoverných podkladov zachytil tragédiu vo vojne neskúseného kráľa Ludovíta, ale aj slabý záujem podporiť ho magnátmi v jeho vlastnej krajine i mimo hraníc Uhorska. Vo vzťahu kráľa Ludovíta k Zápoľskému sa kráľ spolieval na tohto svojho hlavného kapitána. Ale pritom sám rozhodol o Zápoľského neprítomnosti v bitke, keďže chcel, aby napadol nepriateľa od chrbta. Z toho dôvodu bol Zápoľský v rozhodujúcom čase aj s dvadsaťtisícovou armádou pri Segedíne. Nasledovalo obdobie neustálych rokovaní, prijímaní a odosielaní správ, pretože očakávaná pomoc od spojencov z rozličných krajín prichádzala do stanovenej Tolny v malom množstve. Kráľ disponoval 89 delami a armádou v počte 20 000 až 25 000 vojakov, na druhej strane Sulejman mal 300 diel a inej vojenskej techniky a armádu s 300 000 vojakmi, z toho bolo 70 000 priamo pripravených na boj. Pred bitkou sa určilo, že štyria šľachtici s najlepšimi jazdcami zostanú pri kráľovi ako osobná stráž, menovite išlo o Jána Zápoľského, ktorého nahradil Peter Peréni, ďalej Gašpara Raškaya, Valentína Töröka a Jána Kállaya. O štvorčlennom sprievode uhorského kráľa sa zmieňuje už starodávne nariadenie Ondreja II. v *Zlatej bule* z roku 1222 upravujúce vzťahy medzi kráľom a šľachtou. Ale napriek tomu veľká časť obyvateľstva Uhorska považovala Zápoľského neprítomnosť pri kráľovi za úmyselnú a brali ho za spoluzodpovedného za porážku pri Moháči. Aj neskorší historici, najmä v druhej polovici 16. a 17. storočia, mali preto problém s hodnotením pred- a pomoháckej doby.

Tak napríklad Štefan Katona⁶ uvádza o postoji Jána Zápoľského v bitke pri Moháči, že sa opiera o Mikuláša Ištvánfiho,⁷ ktorý čerpal priamo zo záznamov Štefana Brodariča: „Boli takí, ktorí hovorili, že mali už vtedy premyslený plán s nepriateľom, keby Ludovít zahynul bez dediča, získal by kráľovstvo za pomoci Sulejmana.“⁸ Ale hneď sa pýta s istou dávkou pochybnosti: „Tak prečo by teda zničil ohňom a mečom kráľovstvo, o ktorom si myslí, že sa mu dostane? Prečo by mal zrazu Las-

5 Eva FRIMMOVÁ, *Historický exkurz do Prešporka roku 1515*, in: Erika Juríková — Daniel Škovička (edd.), *Sondy do Belových Vedomostí o súvekom Uhorsku*, Trnava 2010, s. 112–141.

6 Štefan Katona (1732–1811); jezuita, historik, v rokoch 1770–1777 profesor dejín na Trnavskej univerzite.

7 Mikuláš Ištvánfi (1538–1615); politik, humanistický básnik, historik.

8 Stephanus KATONA, *Epitome chronologica rerum Hungaricarum, Transsilvanicarum et Illyricarum concinnata. Pars II. Periodus mixta*, Budae 1796, s. 678.

kius⁹ ťažkosti uzavrieť zmluvu s barbarmi?“¹⁰ O pol storočia Gašpar Heltai († cca 1574) zase: „[...] napísal, že Zápoľský len na to pri Segedíne čakal, že Ľudovít padne, a on sa potom vnúti Uhrom za kráľa. Dokonca v noci potajme vytiahol k Sulejmanovi, aby s ním uzavrel potupnú dohodu.“¹¹ Katona uzavrel pohľad na túto udalosť tak, že z rozličných dôvodov treba Jána Zápoľského oslobodiť z obvinení pred porážkou pri Moháči, avšak nie z toho, čo nasledovalo potom, pričom mal na mysli Zápoľského spoluprácu s Osmanmi.

V Uhorsku mal Ján Zápoľský stále dobrú pozíciu a väčšia „pronárodná“ časť ho dlhodobo uznávala, ako to výstižne uviedol Brodarič: „Sedmohradsko spravoval spišský gróf Ján Zápoľský, ktorého vybrali za nasledovníka trónu krátko potom, čo ho opustil otec Štefan a brat Juraj na vrchole síl. Popri urodzenosti bol natoľko vážený a obľúbený, že ho všetci už od detstva vnímali ako nástupcu na trón v kráľovstve, ak by zostal prázdny bez zákonného dediča. Naňho jediného sa upínal zrak všetkých.“¹² Títo ho 10. novembra 1526 zvolili v Stoličnom Belehrade za uhorského kráľa a 11. novembra ho nitriansky biskup Štefan Podmanický¹³ korunoval. Ale ašpirácie na uhorský trón mal popri Zápoľskom, ktorý postupoval podľa uhorského práva založenom na voľbe, aj rakúsky arcivojvoda Ferdinand Habsburský odvolávajúci sa na dedičné právo podľa svadobných zmlúv z roku 1515, ale aj nárokov podľa bratislavských zmlúv z roku 1464 a 1491. Aj on maximálne rozohral všetky svoje možnosti, aby dosiahol uhorskú korunu využijúc postavenie svojej ovdovenej sestry Márie po Ľudovítovi II. a okruhu jej priaznivcov, medzi ktorých patrili od roku 1522 najmä jágerský biskup Ladislav Zalkán a jeho chránenec, neskôr podtaverník Imrich Szerencsés. O ďalšom spoločnom postupe kráľovských súrodencov svedčí ich korešpondencia a aj osobné stretnutie 16. a 17. októbra 1526 v Hainburgu, kde sa dohodli na tom, ako získať vplyv a korunu v Uhorsku, a keď bude treba, aj vojenskou cestou.¹⁴ Do tejto koncepcie im nezapadla Zápoľského ponuka na sobáš s Máriou zo dňa 17. októbra. Akonáhle totiž Zápoľského zvolili za kráľa, stratil pre kráľovnú Máriu tento sobášny akt opodstatnenie vzhľadom na to, že sa usilovala všemožnou podporou, aby koruna pripadla bratovi Ferdinandovi. Z toho dôvodu Zápoľského odmietla.¹⁵

Ferdinanda zvolili za uhorského kráľa na sneme v Bratislave 17. decembra 1526 a korunovali 3. novembra 1527. Pri obidvoch korunováciach vykonal hlavný akt ten istý

9 Hieronym Laskius (1496–1541); poľský politik a diplomat, od roku 1527 v službách Jána Zápoľského.

10 S. KATONA, *Epitome*, s. 678.

11 *Tamtiež*.

12 Petrus KULCSÁR — Csaba CSAPODI (edd.), *Stephanus Brodericus. De conflictu Hungarorum cum Solymano, Turcarum imperatore, ad Mohach historia verissima*, Budapest 1985, s. 16.

13 Štefan Podmanický (ante 1480–1530); ostrihomský kanonik, od 1512 nitriansky biskup a župan Nitrianskej stolice, bojoval pri Moháči.

14 Anna FUNDÁRKOVÁ, *Úloha Márie Habsburskej v zápase Ferdinanda I. o uhorský trón*, in: Jozef Baďurík — Kamil Sládek (edd.), *Politický zrod novovekej strednej Európy. 500. výročie narodenia Ferdinanda I. — zakladateľa habsburskej monarchie*, Bratislava 2005, s. 95–99.

15 Jozef BAĎURÍK, *Osobitosti Habsburskej politiky Ferdinanda I. v čase po Moháči v Uhorsku*, in: Jozef Baďurík — Peter Kónya (edd.), *Slovensko v Habsburskej monarchii 1526–1918*, Bratislava 2000, s. 26–30; A. FUNDÁRKOVÁ, *Úloha Márie Habsburskej*, s. 100.

nitriansky biskup Štefan Podmanický.¹⁶ Neistú politickú situáciu musel riešiť novozvolený uhorský kráľ Ferdinand aj v Čechách — vtedy bola Mária v Uhorsku miestodržiteľkou a ona sa starala stále s väčším úspechom získať na ich spoločnú stranu Zápoľského prívržencov; mnohí z nich boli členmi miestodržiteľskej rady. Toto získavanie pozostávalo zo sľubov, že sa nemusia obávať o svoje majetky, z prísľubov vybaviť rozličné záležitosti, z finančnej podpory i z vyhrážiek.¹⁷ Nebolo tomu inak ani na strane Zápoľského, ako poznamenáva vo svojej kronike Michal Semian, korektor bratislavskej školy a. v., ktorý uviedol o Jánovi, že hneď po Moháči: „Stawy do Tokage powolal, kam y sám s wogskem swým přigel. Shromáždila se tu wětssi částka pánů z Hornjch Uher: poněwádž Zápola, kterého se báli, v nich w weliké wážnosti byl. Prwé pak, než se o wywolenj krále raditi počali, přenajal mnohých přednějssich pánů dary a sľiby.“¹⁸

Namiesto obdobia upokojenia po hroznej tureckej porážke nastalo veľmi nepokojné obdobie zápolenia oboch legitímnych kráľov, ktoré sa odohrávalo z veľkej časti na území Slovenska a ktoré bolestne dopadlo na súčasníkov obidvoch táborov. Hodnotenie Zápoľského osobnosti záviselo aj v tomto prípade od toho, či jednotlivец alebo celé mesto bolo stúpencom jeho alebo Ferdinandovým. Tieto názory preberali ďalší autori, pričom nie vždy rozlišovali správne príčiny alebo časové rozpätie, kedy a ako Zápoľský konal. Jednoducho sa vytvorila mienka, ktorá sa všeobecne rozširovala a na ktorej mali záujem hlavne kruhy z jeho protivníkov. V lete 1527 Ferdinand nadobudol vojenskú prevahu nad Zápoľským a zatlačil ho až na východné Slovensko. Už vtedy, po toľkých sklamaníach na politickej scéne, ale aj medzi vlastnými prívržencami, začal Ján Zápoľský vyjednávať so Sulejmanom prostredníctvom poľského šľachtica Hieronyma Laskiho. Sulejman ho uznal 27. januára 1528 za uhorského kráľa a následne vo februári uzavrel s ním spojenectvo. Zápoľský plánoval zvrátiť situáciu vo svoj prospech, a preto si najal vojsko v Poľsku. Keď ho vtedy už protikráľ Ferdinand I. Habsburský napadol a 8. marca 1528 porazil pri Seni neďaleko Košíc, uchýlil sa do Poľska. Rok nato, v máji 1529, vytiahol Sulejman s veľkým vojskom na Zápoľského podporu z Istanbulu do Uhorska a dňa 18. augusta mu Zápoľský zložil pri Moháči vazalský sľub, čím si zabezpečil udržanie uhorského trónu.¹⁹

O týchto udalostiach nachádzame záznamy u viacerých domácich autorov. U niektorých vyvolal Zápoľský i takú nevôľu, aká je zrejmä u Valentína Ecchia z Lindau. Tento bardejovský richtár napísal v roku 1528 rozsiahlu báseň o 127 hexametrov *Ad proceres Hungariae exhortatio*,²⁰ ktorou chcel získať pre habsburskú stranu význam-

16 Jozef FUNDÁREK, Bratislava — hlavné a korunovačné mesto starého Uhorska, Zborník Bratislava 7, 1971, s. 117.

17 J. BAĎURÍK, Osobitosti, s. 26–33.

18 Michal SEMIAN, Kratičké hystorické wypsánj knjžat a králů uherských od neydáwněgssich až do přjtomných časů z hodnowěrných hystoryckých pjsem včíněné a w slowenském gajyku wydané, w Presspurku 1786, s. 141–144.

19 Vladimír MATULA a kol., Dejiny Slovenska II, Bratislava 1987, s. 22–23; Dušan ŠKVARNA a kol., Lexikón slovenských dejín, Bratislava 1997, s. 61.

20 Daniel ŠKOVIERA, Básnické umenie v službách politickej propagandy. Valentín Ecchius: *Ad proceres Hungariae exhortatio* (1528), in: František Šimon — Erika Juríková — Erika Brodňanská (edd.), Hortus Graeco-Latinus Cassoviensis, Košice 2013, s. 149–169.

ných uhorských šľachticov; v tom čase bol vplyv vzdelancov na vytváranie všeobecnej mienky naozaj pozoruhodný. Venoval v nej dosť pozornosti haneniu Jána Zápoľského a chvále Ferdinanda, aby kontrastným vykreslením oboch zvýšil účinnosť svojich veršov a dosiahol svoj zámer.²¹

„Najprv vytrčil temeno hlavy až k nebeským ohňom,
vzápät však zrútil sa do vôd pekiel so zrazenou hlavou
Zápoľa, ako keď šelma má záujem do cudzích sídel“ (v. 37–39).

V spišskej oblasti napísal významnú kroniku levočský richtár Konrád Sperfogel. Zachytil v nej obdobie rokov 1516–1531 a sám napísal, že uhorskí veľmoži zapríčinili pád Belehradu a aj porážku pri Moháči, lebo nemali záujem postaviť potrebné vojsko na boj proti Turkom. I keď sú jeho poznámky kritické, celkovo píše ako prívrženec Habsburgovcov; niektoré veci a údaje nadsadzuje — napríklad zdvojnásobil počet osmanskej armády pri Moháči.²² V tomto prípade Levoča bola na strane Ferdinanda na rozdiel napríklad od Kežmarku. Čo bolo dané aj historicky.²³ Nakoniec mesto získal verný služobník Zápoľského a vyslanec u Sulejmana Hieronym Laski, ktorý vidiac jeho slabnúcu pozíciu v roku 1536 prešiel k Ferdinandovi. Tento mu donáciu potvrdil a Zápoľský mu zradu odpustil (!). Z toho istého pohľadu zaznamenal trinásťročné obdobie stretov, rokovaní i prímerí medzi Jánom a Ferdinandom Gašpar Ursinus Velius († 1539), dvorný historiograf Ferdinanda Habsburského v tzv. Panónskej vojne, ktorý Zápoľského ne nazval inakšie ako „spišský gróf a protivník“ či „nepriateľ kráľovstva“ (*regni aemulus*).²⁴ Ursinovo rozprávanie obsahuje desať kníh a začína sa 6. októbrom 1527, snemom uhorských stavov v Budíne, kam ich zvolal Ferdinand, a končí snemom v Speieri v roku 1531.

Vojnové nepokoje medzi oboma kráľmi sa ukončili mierom vo Veľkom Varadíne 3. až 24. februára 1538, kde sa dohodlo, že Sedmohradsko a severovýchod Slovenska prípadne Zápoľskému a Ferdinandovi Bratislava i západné Slovensko. Po smrti v prípade nedediča mali prejsť Zápoľského panovnícke práva na Ferdinanda.²⁵ O niečo neskôr južné Slovensko, západné Maďarsko a ostatná časť stredného Uhorska pripadli Turkom, ktorí si na tomto území vytvorili svoje správne obvody (sandžaky); na južnom Slovensku boli štyri takéto správne celky. Peter Révai popísal Zápoľského a Ferdinandov boj o korunu po roku 1526 takmer na desiatich stranách; stav po moháčskej katastrofe a dvojvládie oboch kráľov hodnotil stotožňujúc sa s Euripidovou

21 Jozef BAĎURÍK, *Ferdinand I. Habsburský a Slovensko. Kráľovské Uhorsko v zápase s Jánom Zápoľským o ovládnutie krajiny*, Historický zborník 10, 2000, č. 2, s. 32–43.

22 *Kronika levočského richtára Sperfogla*, in: Július SOPKO, *Kroniky stredovekého Slovenska. Stredoveké Slovensko očami kráľovských a mestských kronikárov*, Budmerice 1995, s. 224–280.

23 Július BARTL, *Mestá na Slovensku a ich vzťah k Ferdinandovi I.*, in: J. Baďurík — K. Sládek (edd.), *Politický zrod novovekej strednej Európy*, s. 74–80.

24 A. F. KOLLAR, *Ursini Velii De bello Pannonico*, s. 1–181.

25 Občianska vojna sa ukončila mierom vo Veľkom Varadíne 3. februára 1538, ktorým sa Uhorsko rozdelilo na tri časti. Vojtech KOPČAN, *Turecké nebezpečenstvo a Slovensko*, Bratislava 1986, s. 37.

myšlienkou, že sa najskôr kvôli kralovaniu dopúšťali násilia, aby potom v ostatných veciach uctievali spravodlivosť: „Lebo veď čo ctižiadost a túžba po vládnutí neradí? Aby všetko správne a dôstojné zanedbali, len aby dosiahli moc, a konali podľa Euripida tak, že právo má byť kvôli panovaniu porušené, ale v ostatných veciach sa má spravodlivosť zachovať.“²⁶ Révai písal aj o tom, ako sa stal Zápoľský Sulejmanovým vazalom. Po smrti Zápoľského manželka Isabela odovzdala kráľovskú korunu Ferdinandovi Habsburskému v Šarišskom Potoku potom, čo ju Turci zradili, keď im ako svojej predpokladanej pomoci otvorila brány Budína v roku 1541.

Medzitým sa v roku 1540, po smrti Jána Zápoľského, vypravila delegácia uhorských stavov pod vedením palatína Štefana Verböciho do Carihradu k sultánovi Sulejmanovi²⁷ so žiadosťou, aby držal ochrannú ruku nad Zápoľského synom Jánom Žigmundom, narodeným dva týždne pred otcovým úmrtím, a aby ho uznal za následníka trónu v intenciách mieru vo Veľkom Varadíne. Zároveň sa sultánovi mali odovzdať dary a dohodnuté povinné splátky. Medzi účastníkmi výpravy bol aj banský podnikateľ a humanista Pavol Rothan Rubigall z Banskej Štiavnice, aj keď habsburský sympatizant a neskôr diplomat. O ceste napísal svedectvo *Hodoeporicon itineris Constantinopolis*,²⁸ čiže *Opis cesty do Konštantínopolu*,²⁹ ktoré sa považuje za jeden z prvých slovenských cestopisov v renesančnom období.

V uvedených prameňoch je Ján Zápoľský vykreslený ako mimoriadne ctižiadostivý, ale zároveň znamenitý a rozhodný vojvoda, vodca a vojak, ktorý postupom času dostal nálepku zradcu. Treba však uznať, že jeho mnohokrát oprávneným ambíciám stáli v ceste mnohé objektívne prekážky. Vlastne nebol nikdy docenený ani odmenený napriek tomu, že sa vždy držal pronárodných postulátov v Uhorsku. Napriek víťazným Hasburgovcom bolo vo Viedni známe, že taliansky humanista Ján Michal Brutus mal začiatkom sedemdesiatych rokov 16. storočia napísať veľké historické dielo v prospech Zápoľského na podnet Štefana Bátoriho, ktorý mu zabezpečil prístup k písomným prameňom. Jeho dielo pozostávajúce z plánovaných dvadsiatich kníh uhorských dejín (*Rerum Hungaricarum libri XX*), však zostalo nedokončené.³⁰

Osobitne treba nazerať na pred- a pomohácke obdobie z hľadiska poľskej politiky, keďže kráľ Žigmund Jagelovský bol rodinne previazaný s uhorskými kráľmi, ale aj s Jánom Zápoľským, musel však dodržať dohody so svojím bratom Vladislavom II. a cisárom Maximiliánom I. Z tohto dôvodu možno rozlíšiť viacero zmien a postojov, ktoré postupne nadobúdali rozdielny charakter vzťahu k Zápoľskému. V tom čase prevládali poľsko-uhorské vzťahy plné podpory podľa *Acta Tomiciana*; celá diplomacia bola toho názoru, že ak Zápoľský bude zvolený za kráľa,

26 Peter RÉVAI, *De sacrae coronae regni Hungariae ortu, virtute, victoria, fortuna, annos ultra DC clarissimae brevis commentarius*, Augustae Vindelicorum 1613, s. 63–72.

27 Sulejman I. Zákonodarca; 1520–1566 turecký sultán.

28 Paulus RUBIGALL, *Hodoeporicon itineris Constantinopolis*, Wittembergae 1544. 287 elegických distích; Miloslav OKÁL, *Panónčan Pavol Rubigal. Opis cesty do Konštantínopolu a iné básne*, Bratislava 1985.

29 Mesto Konštantínopol sa po dobytí Turkami v roku 1453 nazýva Carihrad / Istanbul, ale používanie názvu Konštantínopol pretrvávalo ešte veľmi dlhú dobu.

30 Anton VANTUCH, *Život a dielo renesančného učenca*, Bratislava 1975, s. 165.

prijmú ho.³¹ Vyjadril to výstižne poľský diplomat biskup zo Sprowy Andrej Cri-cius v liste kráľovi Žigmundovi 11. novembra zo Stoličného Belehradu: „Po napí-saní tohto listu sme rokovali s vojvodom, že keďže bol zvolený za kráľa, pripojí sa k nemu [Žigmundovi], aby sa odhodlal spojiť kráľovstvo Uhorska a Poľska a syna Vašej Výsosti prijal za svojho dediča pre mnohé výhody, ktoré potom budú nasledo-vať na oboch stranách. Toto si nadšene osvojil a nám odporúčal, aby sme tak konali, čo aj učiníme vhodným spôsobom, ak tomu Vaša Výsosť medzitým nezabráni.“³²

Do Poľska prichádzali i depeše arcivojvodu Ferdinanda odvolávajúceho sa u poľského kráľa na nárok na uhorský trón hlavne vzhľadom na vyššie uvedené svadobné dohody. O priebehu jeho voľby za českého kráľa takto písal vicekancelár poľského kráľa Žig-munda a krakovský biskup Peter Tomicius poznanskému kancelárovi Lukášovi z Gorky v liste zo 17. novembra 1526: „Nepochybujem, že sa Vaša Výsosť už dozvedela, že knieža Ferdinand bol zvolený za českého kráľa bez pánov vojvodov a stavov Sliezska a Moravy, ktorí sa veľmi sťažujú, že sa im stala taká potupa a želajú si, aby sa uskutočnil nový snem, kde by sa o veci spoločne uzniesli. Konečne predsa len Germáni, ak neprospejú, neublížia Germánom, a peniaze v tomto čase zmôžu všetko.“³³ Napriek takejto nepriaz-nivej mienke sa nič nezmenilo a kráľ Žigmund zagratuloval Ferdinandovým poslom k zvoleniu za českého kráľa a pripojil želanie: „Keďže sa usiluje [Ferdinand] o korunu onoho, ktorého obyvatelia Uhorska jednohlasne a vlastným rozhodnutím zvolili, nech nepriblíži kráľovstvo ku krajnej pohrome a aby sa vyšlo všetkými spôsobmi rozkolu, Jeho Výsosť poslala k obyvateľom Uhorska poslov, aby sa všemožne starali, keďže je naj-viacej potrebný mier a svornosť, aby, pokiaľ si zvolili jednohlasne kráľa, schválili, čo treba pre všeobecný úžitok.“³⁴ Tieto pramenné ukážky názorne dokumentujú, že sym-patie a postoj poľského kráľa voči Zápoľskovcom pretrvával v priebehu takmer celého jeho pôsobenia na politickej scéne, čo nakoniec aj história potvrdila. I keď sa predtým sporadicky objavili obdobia s úplne iným postojom voči Zápoľskému.

Záverom možno konštatovať, že Zápoľského osobnou tragédiou bolo, že stál v opo-zícii mocným Habsburgovcov a rovnako ako oni sa usiloval dosiahnuť uhorský trón. Cisár Maximilián i jeho vnuk Ferdinand dokázali vytvoriť veľmi nepriaznivú mienku voči jeho osobe v samotnom Uhorsku i v cudzine, čím mu prekazili mnohé i veľmi reál-ne postavené ciele. Tieto okolnosti zvýšili jeho úsilie v pomoháčskom období, keďže sa snažil vymaniť spod moci Habsburgovcov krajinu a viesť ju v nezávislom duchu ako uhorský kráľ — protikráľ Ferdinandovi I. Ale do hry vstupovali veľké európske mocnosti a o osude Uhorska sa rozhodovalo na iných fórach ako v Budíne. Zápoľský napriek svojim výborným diplomatickým schopnostiam nezvládol tak veľkú presilu a napokon sa uchýlil k podpore od tureckého sultána, ktorý ho v konečnom dôsledku využil na oslabenie Ferdinanda, čo negatívne ovplyvnilo hodnotenie Zápoľského sú-časníkmi i nasledovníkmi. Príčinu tohto všetkého veľmi dobre zovšeobecnil v 18. sto-

31 Stanislaus GORSKI, *Acta Tomiciana. Tomus octavus epistolarum, legationum, responsorum, ac-tionum et rerum gestarum Sigismundi primi, regis Poloniae et Magni ducis Lithuaniae continet anno Domini MDXXVI*, Posnaniae 1882, s. 214–227.

32 Tamtiež, s. 259–261, č. CCIII.

33 Tamtiež, s. 264, č. CCVII.

34 Tamtiež, s. 5.

ročí kronikár Juraj Bohuš: „Ostatne, akokoľvek je niekto vynikajúci a snaživý, pripraví si nenávisť a záhubu, ak sa prejaví ako protivník významných panovníkov.“³⁵

Tu niekde sa začala vytvárať tradícia pamäti a vzťahu k jeho osobe a tak, alebo preto vnímame Zápoľského rozporuplne aj dnes. Pravdou je, že jeho konanie bolo veľmi pragmatické a utilitárne, ale aj psychologicky pochopiteľné, najmä po nemalých životných prehrách, ku ktorým nedošlo vždy len jeho pričinením. V každom prípade treba rešpektovať pri posudzovaní aj jeho vlastné práva a rozhodnutia, ku ktorým ho viedli početné neúspechy a objektívne povedané: nepriaznivé okolnosti, a ktorých dôsledkom bola všeobecne neprijateľná spolupráca s osmanskou ríšou. Protirečenia a marazmus doby priniesli rozpačité hodnotenia Zápoľského osobnosti už u jeho súčasníkov, ale aj u historiografov a politikov neskoršieho obdobia. Historické fakty súvisiace s touto problematikou a reálny pohľad na celkové dianie našli adekvátny odraz v odbornej i krásnej literatúre, ale aj v dobovej korešpondencii.

RÉSUMÉ:

This paper portrays Ján Zápoľský the man, both before and after the Battle of Mohács, based on historical documents and literary output. Zápoľský is one of the most contradictory figures in Hungarian and Slovak history as he was the only king on the Hungarian throne (from 1526 to 1540) to come from what is nowadays Slovakia. On the basis of family connections and inherited estates he was one of the most powerful men in Hungary, he headed the “pro-national” party and enjoyed exceptional support from the greatest Hungarian prelates and magnates. He took considerable credit for his anti-Turkish struggles and his suppression of Dózsa’s revolt in 1514. Ján Zápoľský’s tragedy was that he stood in the way of the Habsburgs, whom he could not match in terms of propaganda resources or power. A role was also played in this by the skill of Emperor Maximilian I of Habsburg and later of his grandson Ferdinand I, and their influence on the subsequent Europe-wide sequence of events. Aspirations to the Hungarian throne led both Ján Zápoľský and Ferdinand into an insoluble situation whereby Zápoľský was *de iure* elected Hungarian king while Ferdinand made claims on the throne based on hereditary arrangements. Moreover, contemporaries in Hungary also saw Ján Zápoľský in terms of his blame or lack thereof for the defeat at Mohács in 1526 and the collapse of the medieval Hungarian kingdom, as well as his subsequent collaboration with the Turks.

The historical facts relating to these issues have found their reflection in reference works and fiction. The author focuses on examples of assessments of Zápoľský, particularly in relation to Slovakia, with texts by Štefan Brodarič, Valentín Ecke, Gašpar Ursinus Velius, Konrád Spervogel, Mikuláš Ištvánfi, Pavel Rothan Rubigal, Matej Běl, Štefan Katon and chronicler Juraj Bohuš.

PhDr. Eva Frimmová, CSc., pôsobí na Historickém ústavu Slovenské akademie vied v oddelení novovekých dejín. Zabýva sa kultúrnymi dejinami obdobia renesance a humanizmu, predovšetkým se zaměřením na humanisty, jejich činnost a dílo. Druhým okruhem jejího profesionálního zájmu je knižní kultura 15. a 16. století (frimmeva@yahoo.com).

35 Georgius BOHUŠ, *Historico-geographica Terrae Scepusiensis in Superiori Hungaria celeberrimae descriptio concionnata*, rukopis, 18. storočie, s. 96.